

СТАНОВЛЕННЯ САМОСТВЕРДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ НА РІЗНИХ ВІКОВИХ ЕТАПАХ

Резюме. Стаття присвячена питанням становлення особистісного самоствердження. В теоретичному аналізі висвітлено актуальність проблеми саморозвитку особистості та її утвердження. Виокремлено дослідників, які розкривають проблему психологічних особливостей самоствердження особистості. На основі аналізу літературних джерел виявлено особливості, характер вираження та протікання самоствердження на різних вікових етапах. Виділено особливості самоствердження у новонароджених та немовлят, проілюстровано характер самоствердження у ранньому дитячому віці. Зосереджено акценти утвердження у період дошкільного дитинства та молодшого шкільного віку. У статті проаналізовано сфери самоствердження підлітків, юнаків, висвітлено характер протікання самоствердження в дорослому віці та періоді геронтогенезу на особистісному та міжособистісному рівні. В дослідженні описано особливості перебігу кризових періодів, а також, як результат, представлено психологічні новоутворення, що є ознаками самоствердження. Успішність самоствердження на усіх вікових етапах є умовою повноцінного переходу на наступний щабель розвитку. В статті охарактеризовано профіль становлення позитивної і дієвої Я-концепції, яка забезпечує продовження особистісного розвитку, самоствердження та самоактуалізації.

Ключові слова: самосвідомість, саморозвиток, самоствердження.

Постановка проблеми. У сучасній психологічній науці безумовно актуальними є проблеми саморозвитку особистості, її утвердження. Людина, згідно з ідеями гуманістичної психології, розглядається не як пасивний об'єкт впливів з боку соціального середовища, а як активний суб'єкт, творець власної життєдіяльності. Швидкоплинність соціального прогресу, динамічні зміни суспільства зумовлюють необхідність постійної роботи особистості над собою, життєвого утвердження, посилення відповідальності за своє майбутнє, за можливість досягнення успіху, за найповнішу реалізацію свого внутрішнього потенціалу. Від успішності самоствердження на усіх етапах становлення особистості залежить ефективність розвитку, реалізація і перехід від одного вікового періоду до іншого. Питання особистісного самоствердження були предметом дослідження таких вчених: З.Фройд, А.Адлер, К.Хорні, Б.Скіннер, Дж. Роттер, А.Маслоу, К.Роджерс, Л.С.Вигоцький, Е.Еріксон, С.Каверін, С.Березін, Л.Божович, В.М'ясищев, А.В.Петровський, В.Каширін, О.Кононко, А.Спіркін, К.О.Абульханова-Славська, Е.Нікітін, Н.Харламенкова, О.В.Безкоровайна, О.Я.Жизномірска, І.П.Манюха та ін. Водночас потребують докладного аналізу питання проявів самоствердження на різних вікових етапах.

Мета статті полягає у теоретичному аналізі та узагальненні особливостей процесу самоствердження особистості на різних вікових етапах.

Вклад основного матеріалу. У дослідженнях А. Маслоу показано, що людині від народження властиве прагнення творчо працювати, самоактуалізуватися і стверджуватися, оскільки важливим мотивом життя людини є збереження і розвиток себе, максимальне виявлення кращих якостей власної особистості. Потреба самоствердження надає індивідуальному життю людини яскравої спрямованості та глибокого сенсу, зміцнює віру в себе та допомагає встояти серед життєвих негараздів [3]. Теоретичний аналіз проблеми дозволяє тлумачити самоствердження як поступове набуття соціального досвіду, самоактуалізації потреб і задоволення потреби у пізнанні світу, людей і самих себе [1]. В аспекті психосоціального зростання важлива роль відводиться активності особистості, що стимулює розгортання процесів самопізнання, саморозвитку і самореалізації. Зміст і характер процесу самоствердження особистості пов'язаний з віковими особливостями. Тому доцільно розглянути особливості цього феномену у контексті кожного вікового етапу розвитку особистості. Період новонародженості є проміжним між внутрішнім і позаутробним способом життя, коли дитина адаптується до зовнішнього фізичного світу. Основою розвитку новонародженого є безпосередній контакт з матір'ю. Самоствердження у цей час проявляється у комплексі поживлення – позитивній емоційно-дійовій реакції новонародженого на появу дорослого, особливо на голос матері, її обличчя, дотики [4]. Немовля самостверджується у емоційному спілкуванні з матір'ю. Перші його прояви починаються без слів під час годування, коли дитина кладе ручку на груди матері та намагається заглянути їй в очі. До 6—7 місяців засоби і форми взаємодії дитини і дорослого значно розширюються. Навіть плач немовляти набуває різноманітних відтінків: плач від страху, від дискомфорту, плач-заклик. Упродовж першого року життя діти вчать гратися, мислити, розуміти навколишній світ. Самоствердження проявляється у кризі першого року, пов'язаної із різкою зміною життєвої ситуації, яка виявляється в переході від біологічного типу розвитку (несформованості поведінки, безпорадності потреб у їжі і теплі) до соціального (активності, потреб у взаємодії з іншою людиною, пізнанні навколишнього світу). Головною ознакою є різке зростання незалежності дитини від дорослих: вона опановує ходьбу і предметні дії, стає активнішою, з нею не можна не рахуватися. Дитина стверджується у розпаді єдності Ми та становленні першої форми Я.

У ранньому дитячому віці самоствердження пов'язане із ходьбою і мовленням. Завдяки їм дитина починає вільніше та самостійніше взаємодіяти із зовнішнім світом: розвивається орієнтування в просторі, розширюються можливості ознайомлення з оточенням, а також забезпечується перехід до самостійної предметної діяльності. Важливим елементом утвердження стає предметно маніпулятивна гра. Наслідування малюком

поведінки дорослого зумовлене прагненням дитини до соціального утвердження, бажанням бути подібним на іншу людину. У ранньому дитинстві воно залежить від рівня когнітивного розвитку. У дитини з'являються перші елементи самопізнання (самоспостереження та ставлення інших людей) своїх дій, станів. На другому році життя у дитини формується самосвідомість (образ себе і ставлення до себе). Виникає центральне психологічне новоутворення – Я, відчуття дитиною самої себе, автентичність, що дає їй змогу відрізнити себе від інших людей. Як результат – виникає тенденція до «сили Я» (людської цінності), або «слабкості Я» (почуття меншовартості). На третьому році життя діти починають порівнювати себе з іншими людьми, у них поступово формується самооцінка. Крім того, показником самоствердження є криза трьох років. Діти обстоюють своє право на незалежну поведінку ініціативними заявами «Я сам», тобто утвердження себе з'являється у прагненні до самостійної діяльності, самостійного задоволення своїх потреб. Якщо дорослий зберігає попередній тип стосунків, обмежуючи цим активність дитини, то вона чинить цьому опір усіма наявними у неї засобами, стає капризною, робить усе навпаки.

У дошкільному дитинстві самоствердження виражається у сюжетно-рольовій грі – діяльності, у якій діти беруть на себе ролі дорослих людей і узагальнено, у спеціально створених ігрових умовах, відтворюють їхні дії і стосунки [2]. У грі формуються самопізнання, усвідомлення свого внутрішнього світу, здатність до довільної діяльності. Самостверджуючись дитина прагне до самостійності, проте дорослий відіграє важливу роль у її розвитку, оскільки вводить дитину у світ, взаємини між людьми. Дошкільне дитинство – вік оволодіння першими формами саморегуляції, яка пов'язана із самообслуговуванням, виконанням доручень дорослих. Крім того, формується здатність до самоконтролю та самооцінки. Самоствердження проявляється у нових знаннях та уявленнях. В подальшому дитина починає усвідомлювати свої вміння, знання, бажання та настрої, здатна узагальнювати свої дії з діями інших. У 6 – 7 років поглиблюються уявлення про себе, виникають почуття самоповаги, власної гідності, розвиваються вміння самоконтролю та саморегулювання дій і стосунків з оточуючими. Відбувається усвідомлення свого Я в системі людських стосунків. Самоствердження відображається у готовності до навчання в школі, яка передбачає налаштування на прийняття нової соціальної ролі — школяра, що виражається у серйозному ставленні до школи, навчальної діяльності, вчителя та однолітків. Л.С.Виготський присвятив кризі "7 років" статтю, де описав поведінку дітей цього віку, він характеризує її як неприродну, манірну, немотивовану. Вважає, що перераховані ознаки зумовлені втратою дитячої безпосередності, мимовільності поведінки. Вона відкриває для себе значення нової соціальної позиції - позиції школяра, пов'язаної з навчальною діяльністю, яка високо цінується дорослими [5].

У молодшому шкільному віці самоствердження відбувається у процесі учбової діяльності, результатом якої є розвиток особистості, інтелекту, здібностей, засвоєння знань, оволодіння вміннями та навичками [2]. Становлення і розвиток особистості, його утвердження у молодшому шкільному віці охоплює такі фази, як адаптація (приспособування до нових соціальних умов), індивідуалізація (вияв своїх індивідуальних можливостей і особливостей) та інтеграція (включення у групу ровесників) [4]. Упродовж навчання розвиваються психологічні новоутворення, що є ознаками самоствердження: довільність психічних процесів, внутрішній план дій, вміння організувати навчальну діяльність (самоконтроль, самоорганізація), рефлексія (самоаналіз). У молодшому шкільному віці значно розширюється сфера соціальних контактів дитини, що неминуче впливає на її первинну Я-концепцію — систему уявлень про себе у поєднанні з самооцінкою. Самоствердження у навчальній діяльності та взаєминах з однолітками сприяє становленню позитивної самооцінки та високого рівня домагань.

Підлітковий вік (від 11—12 до 14—15 років) є перехідним періодом від дитинства до дорослості. Якісні зміни, що відбуваються в інтелектуальній та емоційній сферах особистості підлітка, породжують новий рівень його самосвідомості, потреби у самоствердженні, рівноправному і довірливому спілкуванні з ровесниками і дорослими. Психологічні особливості підлітків пояснюють фактом статевого дозрівання. У підлітка з'являється прагнення знайти своє місце у групі ровесників, приєднатися до життя і діяльності дорослих. Основним чинником розвитку самоствердження є власна соціальна активність. У спілкуванні з дорослими підліток засвоює суспільно значущі критерії оцінок, цілі та мотиви поведінки, способи аналізу навколишньої дійсності і способи дій, а спілкування з ровесниками є своєрідним випробуванням себе у сфері особистісної проблематики. В навчанні підліток віддає перевагу тим видам навчальної діяльності, які роблять його дорослим у власних очах та в очах значущих інших. Він здатний самостійно регулювати свою поведінку завдяки досягнутому рівневі психічного та особистісного розвитку. Взаємодія підлітка з однолітками породжує прагнення ствердитися, зайняти серед них належне місце, що є одним із домінуючих мотивів поведінки та діяльності. Підлітковий вік сенситивний для розвитку самосвідомості. Особливе значення має формування власного образу фізичного Я — уявлення про свій тілесний образ, порівняння та оцінювання себе з точки зору еталонів «мужності» або «жіночності» [1].

Протягом юнацького віку особистість досягає високого рівня інтелектуального розвитку і самостверджується, уперше масштабно аналізуючи свій внутрішній світ, свою індивідуальність, формуючи цілісний Я-образ, самовизначаючись у життєвих і професійних планах, осмислено спрямовуючи свій погляд у майбутнє, що свідчить про перехід до етапу дорослості [4]. Утверджуючись у світогляді, самоусвідомлюючись і самовизначаючись, прагнучи індивідуальної неповторності, юнаки і дівчата виявляють значно вищий, ніж у підлітковому віці, рівень навчальної діяльності, комунікативності, починають узгоджувати у своєму баченні майбутнього близьку і віддалену перспективи. На етапі зрілої юності виникає перехід до самостійного життя, відбувається перехід від пізнання світу до його перетворення.

Дорослість є найтривалішим періодом життя людини, упродовж якого вона досягає найвищого рівня розвитку Я-концепції, гармонії в собі й у взаємодії зі світом, у пізнанні й реалізації своїх можливостей, самостверджується у професії, суспільстві, облаштовує сімейне життя, виявляє піклування не тільки про себе, а й про своїх близьких. В цьому віковому етапі неминучими стають різноманітні вікові кризи, спричинені послабленням психофізичних функцій, зниженням можливостей, зміною провідних видів діяльності, соціального статусу. Однак особистість збагачується життєвою мудрістю, стверджується через пошук свого місця і обирає адекватні ролі в своєму житті. Дорослість поділяється на ранню (20 – 40 років) і зрілу (40 – 60 років) [5]. Людина у віці ранньої дорослості є статево дозрілою, в неї розвинені розумові здібності та інтереси, сформовані система цінностей, цілісний Я-образ, готовність до самовдосконалення та професійні наміри. У 20 – 30 років людина досягає піку у своєму фізичному розвитку, є здоровою, енергійною, здатною до народження дітей. Активно збагачується її психологічний і соціальний досвід, вона включається в усі види соціальної активності, оволодіває багатьма соціальними ролями, тобто самостверджується. Особливості утвердження себе у 30-40 років залежать від ступеня і продуктивності соціальної активності людини, досягнутого статусу, перебігу попередніх стабільних і кризових періодів. Їй доводиться вирішувати проблеми професійної кар'єри та проблеми виховання дітей. Крім того, на етапі ранньої дорослості відбувається цілісне формування Я-концепції — відносно стійкої, усвідомленої системи уявлень особистості про себе, яка переживається як неповторна і є основою самовизначення у світі, взаємодії з іншими людьми, ставлення до себе [1]. Розвиток Я-концепції залежить від самоактуалізації. Самостверджуючись, особистість окреслює цілі та обирає засоби для їх досягнення, оцінює успішність своїх дій. Самоствердження пов'язане із суб'єктивним переживанням часу. Людина, яка вважає час безповоротно втраченим, сприймає себе молодшою, ніж вона є насправді, її психологічний вік є меншим від реального. Та якщо життя сповнене багатьох потрясінь, її внутрішнє відчуття віку значно перевищує реальний.

Відчутно змінює Я-образ особистості та критерії її самооцінки народження дитини, утвердження себе як батька-матері. Зміни стосуються самоідентичності особистості, перерозподілу ролей у подружніх стосунках і у взаємодії з особами старшого покоління.

У зрілому дорослому віці самоствердження набуває характеру життєвого досвіду, реалізації життєвих планів, формування нових аспектів Я-концепції, стабілізації основних інтересів й емоційної сфери. На цьому етапі погіршуються психофізіологічні функції і здоров'я. Людина усвідомлює, що вже прийняла важливі рішення щодо своєї професійної кар'єри та сімейного життя, а тому у самоствердженні необхідно сконцентруватися на їх реалізації. Тому на етапі зрілої дорослості людина впевнена у своїх силах, легко приймає рішення. Перехід до середини життя є етапом помірної або навіть важкої кризи. Криза середини життя — психологічний феномен, що переживається людьми, які досягли 40—45 років, і полягає в критичній оцінці та переоцінці досягнутого в житті [5]. Суттю Я-концепції і власного утвердження стає самоактуалізація, зумовлена духовно-моральними правилами особистісними цінностями. Особистість прагне раціонально, а не емоційно оцінити себе, своє життя. Адекватним стає рівень домагань. Вона чітко усвідомлює свої можливості, зміст очікувань від неї рідних та інших людей і відповідно діє.

У період старості (геронтогенезу) розвиток і функціонування духовної, інтелектуальної, емоційної, фізичної сфер людини набувають специфічного характеру. На цьому віковому етапі особистість припиняє трудову діяльність, обмежуються її соціальні контакти, спостерігаються зміни у її Я-концепції та поведінці і, відповідно, самоствердження має своєрідний характер. Самоствердження проявляється у збереженні сенсу життя, налаштуванні на відпочинок, відсутності тривалої перспективи, орієнтації на минуле і теперішнє, сприйнятті факту скінченності власного життя, підготовки до смерті, усвідомленні обов'язку передати життєвий досвід молодшому поколінню. Однією із складових Я-концепції людини є віра в Бога. Позитивна і дієва Я-концепція (самоствердження, впевненість у собі, у реалізованості життєвих планів, життєвий оптимізм) забезпечує продовження особистісного розвитку та оптимістичний підхід до життя, уповільнює фізичне старіння, додає наснаги для самоактуалізації.

Висновок. Самоствердження відіграє провідну роль у особистісному розвитку людини. На кожному віковому етапі воно має свої особливості, характер вираження та протікання. Успішність ствердження на усіх етапах онтогенезу особистості дозволяє ефективно розвиватися, реалізовуватися і повноцінно переходити від одного вікового періоду до іншого.

Однак можна констатувати факт, що залишаються нез'ясованими багато питань, вирішення яких сприяло би розв'язанню проблеми самореалізації особистісних здібностей, життєвого самовизначення та духовного здоров'я. Потреба у самоствердженні виникає у багатьох людей, проте повною мірою реалізується далеко не у всіх. Не кожна людина стає суб'єктом саморозвитку. Для цього, по-перше, повинна актуалізуватися відповідна потреба, по-друге, з боку соціального оточення, освітніх установ, сім'ї мають бути створені відповідні умови. Тому створення спеціальних психолого-педагогічних умов та орієнтирів позитивного самоствердження стає одним з актуальних завдань сучасної педагогічної психології і реальної практики навчання і виховання особистості на різних вікових етапах.

Список використаних джерел:

1. Безкоровайна О.В. Виховання культури особистісного самоствердження в ранньому юнацькому віці: Монографія. – Рівне: РДГУ, видавець Олег Зень, 2009. – 470 с.

2. Белкин А.С. Основы возрастной педагогики: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / А.С. Белкин. – М.: Академия, 2000. – 192 с.
3. Маслоу А.Г. Мотивация и личность. Перевод. с англ. Татлыбаевой А. М. — СПб.: Евразия, 1999. — 478 с.
4. Савчин М.В., Василенко Л.П. Вікова психологія: Навч. пос. – К.: Академвидав, 2006. – 360 с.
5. Павелків Р.В. Вікова психологія: підруч. для студ. вищ. навч. закл. – К.: Кондор, 2011. – 468 с.

Резюме: Стаття посвячена вопросам становления личностного самоутверждения. В теоретическом анализе отражены актуальность проблемы саморазвития личности и ее утверждения. Выделены исследователи, раскрывающие проблему психологических особенностей самоутверждения личности. На основе анализа литературных источников выявлены особенности, характер выражения и протекания самоутверждения на разных возрастных этапах. Определены особенности самоутверждения у новорожденных и младенцев, проиллюстрировано характер самоутверждения в раннем детском возрасте. Сосредоточено акценты утверждения в период дошкольного детства и младшего школьного возраста. В статье проанализированы сферы самоутверждения подростков, юношей, описаны характер протекания самоутверждения во взрослом возрасте и периоде геронтогенеза на личностном и межличностном уровне. В исследовании описаны особенности течения кризисных периодов, а также, как результат, представлены психологические новообразования, являются признаками самоутверждения. Успешность самоутверждения на всех возрастных этапах является условием полноценного перехода на следующую ступень развития. В статье охарактеризованы профиль становления положительной и действенной Я-концепции, которая обеспечивает продолжение личностного развития, самоутверждения и самоактуализации.

Ключевые слова: личностная свобода, христианская психология, аддиктивное поведение, психологическая профилактика.

Summary. Article is devoted to the formation of personal coming into being. In theoretical analysis highlights the relevance of self-development of personality and its coming into being. It is selected the researchers, which revealing the problem of psychological characteristics of personal coming into being. Features, character expression and course of personal coming into being at different age stages are revealed based on the analysis of the literature. It is investigated the characteristics of personal coming into being in newborns and infants, it is illustrate the nature of personal coming into being in early childhood. It is studies coming into being in period preschool childhood and primary school age. The article analyzes the scope of coming into being of teenagers, youths, explored character of coming into being in adulthood and old age run on a personal and interpersonal level. The study describes the peculiarities of the crisis, and as a result, presents psychological neoplasms, which are signs of personal coming into being. The success of at all age stages is condition for full transition to the next stage of development. The article describes the profile of formation of positive and effective self-concept which provides continued of personal development, personal coming into being and self-actualization.

Keywords: personal liberty, Christian psychology, additive behavior, psychological prevention.

УДК 159.923.5

О.Ю. ВОРОНОВА

ЕМОЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ КОМПОНЕНТ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ ДИТЯЧИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Резюме. У статті розглядаються емоційно - психологічні особливості становлення майбутніх вихователів. Представлено блок-схему, що відображає особливості професійній діяльності педагога. Проаналізовані прояви показників емоційної стійкості, відношення до системи своїх педагогічних дій, до мети і завдання, які майбутній вихователь ставить перед собою у своїй професійній діяльності, до засобів і способів досягнення цих цілей; оцінці результатів своєї роботи. У статті також розглянуто особливості емоційного відношення до системи міжособистісних взаємодій з вихованцями, у які вступає майбутній вихователь; відношення до своїх професійно значущих якостей і в цілому до себе як до особистості, професіонала, до оцінки рівня своєї особистісної й професійної зрілості й відповідності власному ідеальному «образу Я» педагога. Визначено особливості формування емоційно-вольового компоненту протягом навчання у ВНЗ. Об'єктами дослідження виступили студенти спеціальності «Дошкільне виховання» першого, третього та п'ятого курсів. Емпірично досліджено емоційний компонент та рівень його вияву у студентів за методикою «Шкала емоційного відгуку» А.Мехрабян, Н.Епштейн та опитувальником А. Реана «Мотивація успіху і боязнь невдач». Проаналізовано психологічні особливості здатності до саморегуляції своїх емоцій у майбутніх вихователів. Узагальнено основні тенденції щодо рівня вияву емоційного відгуку у студентів спеціальності «Дошкільне виховання».

Ключові слова: професійне становлення, рефлексія, мотиваційно-цільовий компонент, когнітивно-операційний компонент, емоційний компонент, оціночний компонент.